

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Факультет психології, політології та соціології
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота -
Бакалаврський дослідницький проєкт

053 «Психологія»

на тему:

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Виконала: здобувач 4 курсу,
галузь знань: С «Соціальні науки,
журналістика та інформація»
спеціальність 053 «Психологія»
Соловчук Ельвіри Анатоліївни
Керівник: к.психол.н., доцент В.А.
Ташматов
Рецензент: к. юридичних н., доцент Д.С.
Афонін

Одеса – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА ЇХ	
ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ.....	
11	11
1.1. Організація та етапи проведення дослідження психологічних проявів	
агресії та схильності до віктимної поведінки.....	11
1.2. Характеристика методик дослідження агресії та схильності до	
віктимної поведінки.....	13
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ	
ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗКУ З СХИЛЬНІСТЮ	
ДО ВІКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	
17	17
2.1. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	
взаємозв'язку агресії та правової поведінки.....	17
2.2. Практичні рекомендації щодо зниження агресивних проявів та	
формування правової поведінки.....	29
2.3. Перспективи використання результатів дослідження в практиці	
психологічного супроводу.....	44
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Агресія як складне багатовимірне психологічне явище посідає одне з центральних місць у сучасних психологічних дослідженнях, оскільки безпосередньо пов'язана з регуляцією поведінки особистості, міжособистісними відносинами та дотриманням соціальних і правових норм. У сучасному суспільстві проблема агресивної поведінки набула особливої гостроти у зв'язку зі зростанням соціальної напруженості, нестабільністю соціально-економічних умов, посиленням інформаційного тиску та трансформацією ціннісних орієнтацій. Усі ці чинники сприяють підвищенню рівня емоційної напруги, фрустрації та психологічного виснаження, що, у свою чергу, підвищує ймовірність виникнення агресивних реакцій.

Особливо актуальною є проблема агресії в контексті формування правової поведінки особистості. Правова поведінка виступає важливим показником рівня правосвідомості, соціальної зрілості та відповідальності індивіда, а також визначає його здатність діяти відповідно до правових норм і вимог суспільства. Водночас агресивні прояви можуть істотно деформувати процес засвоєння правових норм, знижувати рівень самоконтролю, сприяти ігноруванню соціальних заборон і формуванню толерантного ставлення до порушення закону. У цьому контексті агресія постає не лише як емоційна реакція, а як чинник ризику розвитку девіантної та протиправної поведінки.

Актуальність обраної теми зумовлена також сучасними соціальними викликами, з якими стикається українське суспільство. Тривала соціальна напруженість, наслідки кризових подій, зростання кількості стресових і травматичних ситуацій негативно впливають на психологічний стан населення, особливо молоді. Молоді люди перебувають

на етапі активного формування світогляду, системи цінностей, моральних і правових установок, тому саме в цей період агресивні тенденції можуть мати найбільш виражений вплив на становлення правової поведінки. Недостатній розвиток навичок емоційної саморегуляції, низький рівень правової культури та обмежений життєвий досвід підвищують вразливість молоді до агресивних форм реагування.

Важливим аспектом актуальності дослідження є те, що агресія часто має приховані, соціально прийнятні форми прояву, такі як вербальна агресія, пасивно-агресивна поведінка, ворожість або негативізм. Такі прояви не завжди усвідомлюються як соціально небезпечні, однак вони можуть поступово формувати негативне ставлення до соціальних норм і правових вимог, сприяючи розвитку правового нігілізму. У зв'язку з цим виникає потреба у глибшому психологічному аналізі не лише відкритих, але й латентних форм агресії та їхнього впливу на правову поведінку.

Не менш актуальною є практична потреба у розробленні ефективних психологічних підходів до профілактики агресивної та протиправної поведінки. Сучасна система освіти та соціально-психологічного супроводу не завжди враховує індивідуально-психологічні особливості агресивних проявів, що знижує ефективність профілактичних заходів. Вивчення взаємозв'язку між агресією та правовою поведінкою дозволяє визначити психологічні чинники ризику, на які може бути спрямована профілактична та корекційна робота практичного психолога.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена сукупністю соціальних, психологічних і правових чинників, а також недостатнім рівнем комплексних емпіричних досліджень, присвячених аналізу впливу агресивних проявів на формування правової поведінки. Отримані результати сприятимуть поглибленню наукових уявлень про психологічні механізми агресії, розширенню можливостей психологічної профілактики та формуванню ефективних стратегій розвитку правової свідомості

особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема агресії є однією з ключових у психологічній науці та досліджується в межах різних теоретичних підходів і наукових напрямів. Значний внесок у розробку теоретичних основ агресії зробили представники психоаналітичного підходу, зокрема З. Фройд, який розглядав агресію як прояв інстинкту смерті, та К. Хорні, яка акцентувала увагу на соціально зумовлених чинниках агресивної поведінки.

У межах етологічного підходу К. Лоренц трактував агресію як вроджену форму поведінки, необхідну для виживання виду. Водночас представники фрустраційно-агресивної теорії (Д. Доллард, Н. Міллер) вважали агресію наслідком фрустрації, що виникає внаслідок блокування значущих потреб особистості. Подальший розвиток цих ідей знайшов відображення у працях Л. Берковіца, який підкреслював роль когнітивних та емоційних факторів у виникненні агресивних реакцій.

Соціально-навчальний підхід, представлений роботами А. Бандури, розглядає агресію як форму поведінки, що засвоюється в процесі соціального навчання шляхом наслідування та підкріплення. Цей підхід має особливе значення для аналізу агресії в контексті соціальних норм і правової поведінки.

У вітчизняній психології проблему агресії досліджували такі науковці, як Л. Божович, О. Леонтьєв, С. Максименко, Т. Титаренко, які розглядали агресію в контексті розвитку особистості, мотиваційної сфери та саморегуляції поведінки. Психологічні аспекти девіантної та протиправної поведінки аналізувалися у працях В. Оржеховської, О. Бандурки, Ю. Антоняна, де підкреслювався вплив агресивності на порушення соціальних і правових норм.

Проблеми правової поведінки та правосвідомості особистості досліджувалися в межах юридичної та соціальної психології. Значний

внесок у розробку цього напрямку зробили О. Скакун, В. Кудрявцев, І. Козубовська, які аналізували психологічні механізми дотримання правових норм, роль ціннісних орієнтацій і соціальних установок у регуляції правової поведінки.

Попри значну кількість досліджень, проблема взаємозв'язку агресивних проявів і формування правової поведінки залишається недостатньо розробленою, особливо в емпіричному аспекті. Більшість наукових праць зосереджена або на вивченні агресії, або на аналізі правової поведінки окремо, що зумовлює необхідність комплексного психологічного дослідження зазначеної проблематики.

Мета і завдання дослідження.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що існує статистично значущий взаємозв'язок між рівнем агресивності особистості та її схильністю до віктимної поведінки: підвищений рівень агресивності пов'язаний із більш вираженими проявами віктимності, зокрема агресивного, некритичного та залежного типів. При цьому високі показники агресії можуть виступати чинником ризику формування девіантної та протиправної поведінки, тоді як помірний рівень агресивності у поєднанні з розвиненим почуттям провини та самоконтролю корелює з більш адаптивною та нормативною правовою поведінкою особистості.

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному вивченні психологічних особливостей проявів агресії та визначенні їх впливу на формування правової поведінки особистості.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено розв'язання таких **завдань дослідження**:

- проаналізувати наукові підходи до вивчення агресії як психологічного феномену.
- розкрити психологічну сутність правової поведінки та чинники її формування.

- визначити основні форми та рівні прояву агресії у досліджуваній вибірці.
- дослідити особливості правової поведінки респондентів.
- встановити взаємозв'язок між рівнем агресивності та показниками правової поведінки.
- розробити практичні рекомендації щодо зниження агресивних проявів і формування правової поведінки.

Об'єкт дослідження – агресивна та правова поведінка особистості як взаємопов'язані психологічні явища, що формуються та проявляються в процесі соціалізації індивіда і відображають особливості його емоційної, мотиваційної та ціннісно-нормативної сфери. Об'єкт дослідження охоплює різні форми поведінкових реакцій особистості, зумовлені рівнем агресивності, особливостями саморегуляції, соціальними умовами та засвоєнням правових норм і вимог суспільства.

Предмет дослідження – психологічні особливості проявів агресії (рівень, форми, інтенсивність і спрямованість) та їх взаємозв'язок зі схильністю до віктимної поведінки і формуванням правової поведінки особистості. Особлива увага приділяється впливу агресивності на ставлення до правових норм, рівень правосвідомості, здатність до самоконтролю та ймовірність формування як правомірної, так і девіантної або віктимної поведінки.

Методологія дослідження.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні психологічні підходи до вивчення агресивної поведінки особистості та її впливу на формування правової поведінки. У роботі використано положення діяльнісного, системного та особистісно орієнтованого підходів, які дозволяють розглядати агресію не ізольовано, а у взаємозв'язку з віктимною поведінкою, правосвідомістю та дотриманням соціально-правових норм.

Застосування діяльнісного підходу дало змогу проаналізувати агресивні прояви як форму поведінкової активності, що виникає під впливом фрустраційних ситуацій, мотиваційних чинників і конкретних умов соціальної взаємодії, у яких формується правова поведінка особистості. Системний підхід забезпечив комплексний аналіз агресії, віктимності та правової поведінки як взаємопов'язаних компонентів єдиної психологічної системи, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові складові. Особистісно орієнтований підхід дозволив врахувати індивідуальні особливості респондентів, зокрема рівень агресивності, схильність до віктимної поведінки, розвиток самоконтролю та особливості правосвідомості.

Для досягнення мети дослідження було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів. Теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових джерел) використовувалися для вивчення сучасних підходів до розуміння агресії, віктимності та правової поведінки, а також для обґрунтування взаємозв'язку між цими психологічними феноменами.

Емпіричні методи включали використання психодіагностичних методик, спрямованих на визначення рівня та структури агресивності, а також типів і рівнів віктимної поведінки як чинника формування правової поведінки особистості. Використання стандартизованих інструментів дало змогу отримати об'єктивні, надійні та валідні дані щодо індивідуально-психологічних особливостей респондентів.

Для обробки результатів дослідження застосовано методи кількісного та якісного аналізу, зокрема описову статистику та кореляційний аналіз, що дозволило встановити характер і силу взаємозв'язків між рівнем агресивності та схильністю до віктимної і правової поведінки. Інтерпретація отриманих результатів здійснювалася з урахуванням

сучасних теоретичних підходів до проблеми агресії та регуляції поведінки особистості.

Елементи наукової новизни.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному підході до дослідження психологічних особливостей проявів агресії та їх впливу на формування правової поведінки особистості. У межах роботи уточнено зміст і психологічні характеристики агресивних проявів у контексті правової регуляції поведінки, що дозволило розширити уявлення про роль агресії як чинника ризику розвитку девіантної та протиправної поведінки.

Уперше в межах даного дослідження емпірично встановлено взаємозв'язок між окремими формами агресії (фізичною, вербальною, непрямою, ворожістю) та показниками правової поведінки, що проявляються у ставленні до правових норм, рівні правосвідомості та готовності до дотримання соціально-правових вимог. Отримані результати доповнюють наявні теоретичні положення щодо психологічних детермінант правової поведінки.

Подальшого розвитку набули уявлення про психологічні механізми впливу агресивності на формування правової поведінки, зокрема в аспекті ролі емоційної саморегуляції та ціннісно-нормативної сфери особистості. Запропоновано авторське бачення напрямів психологічної профілактики агресивних проявів як умови формування правомірної поведінки.

Практичне значення одержаних результатів.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів і фахівців у сфері профілактики девіантної та протиправної поведінки. Отримані емпіричні дані дозволяють здійснювати більш точну діагностику рівня агресивності та схильності до віктимної поведінки, а також виявляти

групи ризику щодо формування деструктивних і протиправних форм поведінки.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження психокорекційних і профілактичних програм, спрямованих на зниження агресивних проявів, розвиток навичок самоконтролю, критичності мислення та формування правомірної поведінки особистості. Особливу цінність становлять практичні рекомендації щодо попередження поєднання агресивності та віктимності як чинників ризику правопорушень. Матеріали роботи доцільно застосовувати під час проведення тренінгів, психопросвітницьких заходів та індивідуального консультування, спрямованих на формування безпечних моделей поведінки, підвищення рівня правосвідомості та зниження схильності до конфліктних і ризикованих ситуацій.

Крім того, результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання дисциплін психологічного та соціально-правового спрямування, а також при підготовці методичних матеріалів для студентів психологічних спеціальностей, зокрема з питань профілактики агресивної та віктимної поведінки.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота містить 66 сторінок тексту та 30 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Організація та етапи проведення дослідження психологічних проявів агресії та схильності до віктимної поведінки

У межах емпіричного дослідження психологічних проявів агресії та схильності до віктимної поведінки було організоване з метою комплексного вивчення індивідуально-психологічних особливостей агресивної поведінки особистості, а також визначення її зв'язку з поведінковими характеристиками, що підвищують імовірність потрапляння особи у ситуації психологічного, соціального та правового ризику. Організація дослідження здійснювалася відповідно до основних методологічних принципів психологічної науки, з дотриманням етичних норм проведення психологічних досліджень, зокрема принципів добровільності участі, конфіденційності та анонімності отриманих результатів.

У межах дослідження було сформовано вибірку респондентів без попереднього встановлення жорстких критеріїв щодо віку, статі та місця проживання, оскільки дослідження мало констатувальний характер. Такий підхід забезпечив реалістичність та універсальність отриманих результатів, сприяв виявленню широкого спектру індивідуальних відмінностей і створив можливість для подальшого аналізу взаємозв'язків між проявами агресії та віктимної поведінки, підвищуючи зовнішню валідність дослідження.

Дослідження проводилося у кілька логічно послідовних етапів, кожен з яких мав власну мету, завдання та змістовне наповнення.

На першому, підготовчо-теоретичному етапі, було здійснено ґрунтовний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, присвячених

проблемам агресії, віктимної поведінки та правової регуляції поведінки особистості. Особлива увага приділялася аналізу теоретичних підходів до розуміння агресії як психологічного феномену, класифікації її форм і механізмів виникнення, а також концепціям віктимності та віктимної поведінки. На цьому етапі було уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, а також обґрунтовано доцільність використання обраних психодіагностичних методик.

Другий етап – організаційно-емпіричний – передбачав безпосередню підготовку та проведення психодіагностичного обстеження респондентів. На даному етапі було сформовано вибірку дослідження (з урахуванням вікових, соціальних та психологічних характеристик респондентів), підготовлено інструктивні матеріали та визначено умови проведення дослідження. Для зручності та забезпечення максимальної доступності респондентів обстеження проводилося у онлайн-форматі за допомогою платформи Google Forms. Такий підхід дозволяв респондентам заповнювати опитувальники у зручний для них час та в комфортних умовах, що сприяло більш об'єктивним і щирим відповідям та забезпечувало однорідність проведення процедури для всіх учасників та підвищувало надійність отриманих результатів.

У межах емпіричного етапу було застосовано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження психологічних проявів агресії та схильності до віктимної поведінки. Основним інструментом для вимірювання рівня та структури агресивності став **опитувальник рівня агресивності Басс–Даркі (Buss–Durkee Hostility Inventory, BDHI)**. [3] Застосування цієї методики дозволило отримати диференційовану оцінку агресивних проявів за низкою показників, зокрема фізичної та вербальної агресії, непрямой агресії, негативізму, дратівливості, підозрілості, образи та почуття провини. Такий підхід дав змогу не лише

визначити загальний рівень агресивності, але й проаналізувати її структуру та домінуючі форми прояву.

Для виявлення схильності до віктимної поведінки було використано **методику дослідження схильності до віктимної поведінки, розроблену О. О. Андронніковою**. Дана методика спрямована на виявлення індивідуально-психологічних характеристик поведінки, які підвищують ризик віктимізації особистості. Вона дозволяє визначити різні типи віктимної поведінки, зокрема агресивно-провокативну, залежну, безпорадну та некритичну, що створює можливість для глибшого аналізу взаємозв'язку між агресивними проявами та схильністю особистості до потрапляння у небезпечні або конфліктні ситуації.

Процедура проведення дослідження передбачала попереднє інформування респондентів про мету та завдання дослідження, надання чітких інструкцій щодо заповнення опитувальників, а також створення психологічно комфортних умов для участі у дослідженні.

Заповнення методик здійснювалося в онлайн-форматі за допомогою Google Forms, що дозволяло респондентам проходити опитування у зручний для них час та в комфортних умовах, без обмежень у тривалості. Такий формат сприяв більш обдуманим і щирим відповідям, знижував вплив ситуативних факторів та соціального тиску експериментатора, забезпечував стандартизоване проведення процедури для всіх учасників, а також дозволяв автоматично зберігати та систематизувати дані для подальшого кількісного та якісного аналізу. Крім того, онлайн-формат підвищував рівень конфіденційності та добровільності участі респондентів, створюючи умови психологічного комфорту та максимальної об'єктивності отриманих результатів.

Третій етап – аналітико-інтерпретаційний – був спрямований на обробку, систематизацію та інтерпретацію отриманих емпіричних даних. На цьому етапі здійснювався кількісний аналіз результатів із

використанням методів математичної статистики, що дозволило визначити рівні агресивності та схильності до віктимної поведінки, а також встановити характер і ступінь взаємозв'язку між досліджуваними показниками. Якісний аналіз отриманих даних дав змогу глибше інтерпретувати результати з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей респондентів.

Завершальним етапом дослідження стало узагальнення отриманих результатів, формулювання висновків та розробка практичних рекомендацій, спрямованих на профілактику агресивної та віктимної поведінки, а також на формування правової поведінки особистості.

Таким чином, поетапна організація дослідження та використання комплексу взаємодоповнювальних методів забезпечили системний та обґрунтований підхід до вивчення психологічних проявів агресії та схильності до віктимної поведінки.

1.2. Характеристика методик дослідження агресії та схильності до віктимної поведінки

Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що дозволяють оцінити індивідуально-психологічні особливості проявів агресії та схильності до віктимної поведінки, а також дослідити їхній взаємозв'язок з формуванням правової поведінки особистості.

Першою методикою, використаною в дослідженні, став опитувальник рівня агресивності Басс–Даркі (Buss–Durkee Hostility Inventory, BDHI), який є однією з найбільш поширених і визнаних методик для оцінки агресивної поведінки. BDHI ґрунтується на концепції багатокomпонентної агресії та передбачає оцінку як відкритих, так і прихованих форм агресивності. Методика включає 8 шкал: фізична агресія, вербальна агресія, непряма агресія, негативізм, образа, дратівливість, підозрілість та почуття провини. Така структуризація дозволяє досліджувати різні аспекти

агресивності, від проявів відкритої ворожості до прихованих тенденцій до конфлікту та деструктивної поведінки. [3]

BDHI має високі психометричні показники надійності та валідності, що підтверджується численними емпіричними дослідженнями як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Методика дозволяє оцінювати не лише загальний рівень агресивності, але й її структурні особливості, що дає змогу виявити домінуючі форми проявів агресії та оцінити потенційні ризики девіантної та антисоціальної поведінки. Крім того, результати BDHI можуть бути використані для порівняльного аналізу між різними групами респондентів і для подальшого кореляційного вивчення зв'язків агресивності з іншими психологічними показниками.

Другою методикою, що застосовувалася, була методика дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової. Ця методика спрямована на оцінку індивідуальних психологічних особливостей поведінки, які підвищують імовірність потрапляння особистості у ситуації ризику або конфліктні ситуації, що можуть мати правові наслідки. Методика дозволяє виділити різні типи віктимної поведінки: агресивно-провокативну, залежну, безпорадну та некритичну. Аналіз цих показників дозволяє визначити психологічні чинники, що роблять особистість більш схильною до віктимізації, а також взаємозв'язки між агресивністю і ймовірністю потрапляння у ситуації конфлікту чи порушення правових норм. [10]

Обидві методики були адаптовані для онлайн-формату з використанням платформи Google Forms, що дозволило респондентам проходити опитування дистанційно, у зручний для них час і в комфортних умовах. Онлайн-формат забезпечував стандартизованість проведення процедури, автоматичне збереження та систематизацію результатів, а також мінімізацію впливу експериментатора на відповіді респондентів. Крім того, такий формат сприяв підвищенню рівня анонімності та добровільності

участі, що забезпечувало психологічний комфорт учасників і підвищувало достовірність отриманих даних.

Використання комбінації BDHI та методики віктимної поведінки дозволило реалізувати комплексний підхід до оцінки психологічних особливостей особистості, що дає змогу досліджувати не лише окремі прояви агресії або схильності до віктимності, а й їхній взаємозв'язок. Такий підхід відповідає сучасним методологічним стандартам психологічних досліджень і дозволяє отримати обґрунтовані емпіричні дані для подальшого аналізу впливу агресії на формування правової поведінки.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗКУ З СХИЛЬНІСТЮ ДО ВІКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження взаємозв'язку агресії та правової поведінки

У межах даного дослідження було здійснено емпіричне вивчення психологічних особливостей проявів агресії та їх взаємозв'язку зі схильністю до віктимної поведінки як складової правової поведінки особистості. Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння внутрішніх психологічних чинників, що впливають на формування як конструктивних, так і деструктивних форм поведінки, зокрема у правовому контексті.

Емпіричне дослідження проводилося із застосуванням двох взаємодоповнюючих психодіагностичних методик: опитувальника діагностики агресивності Басса-Даркі, що дозволяє диференціювати різні форми агресивних проявів, а також методики дослідження схильності до віктимної поведінки О. Андроннікової, спрямованої на виявлення індивідуальних особливостей поведінки, які можуть підвищувати ризик потрапляння особистості у небезпечні або протиправні ситуації. У дослідженні взяли участь 30 респондентів, що забезпечує можливість отримання узагальнених висновків щодо досліджуваної проблематики.

Опитувальник Басса-Даркі з метою вивчення показників та форм агресивних реакцій особистості (додаток А). Опитувальник дозволяє визначити різні форми прояву агресивної поведінки шляхом вивчення агресивних намірів особистості та містить 75 тверджень на які респонденту пропонується дати відповідь «так», або «ні». При створенні анкети автори спиралися на положення про те, що агресивну поведінку можна розділити

на два основних типи:

- 1) мотиваційна агресія як самоцінність;
- 2) інструментальна агресія як засіб.

Крім того, на думку вчених, обидва види агресії можуть сприйматися (а отже, керуватися свідомістю) і не усвідомлюватися (бути поза контролем), перебуваючи у вигляді різноманітних емоційних переживань (гніву, ворожості тощо).

При обробці результатів використовується ключ, що містить 8 шкал:

- 1) фізична агресивна поведінка - фізичний напад на іншу людину;
- 2) побічна (непряма) агресивна поведінка - дії, спрямовані на іншу людину обхідним шляхом;
- 3) роздратування - прояв негативних почуттів при найменшому збудженні;
- 4) негативізм - опозиційна форма поведінки проти встановлених норм жта законів;
- 5) образа - ненависть до оточуючих за дійсні або надумані дії;
- 6) підозрілість - недовіра і обережність у відносинах з людьми, що є результатом упередженості до них;
- 7) вербальна агресивна поведінка - вираження негативних почуттів через словесну форму;
- 8) почуття провини - виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, бо коїть зло і за це переживає муки сумління.

При складанні цього опитувальника автори дотримувались двох основних принципів: 1) кожне питання може відноситися тільки до однієї форми агресивної поведінки; 2) питання формулюються так, щоб при відповіді найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення. Опитувальник дозволяє визначити типові для особистості форми агресивної поведінки. Вибір досліджуваним агресивних форм реагування як інтенцій дозволяє зробити деякі висновки відносно його мотиваційної

сфери. Для визначення ступеню агресивності використовуються: індекс агресивності (ІА) (включає суму показників з фізичної, вербальної та побічної агресивності); індекс ворожості (ІВ) (підрховується шляхом додавання показників підозрілості та образи). Науковці зазначають, що між агресивною поведінкою особи та її правовою поведінкою існує взаємозв'язок. [20] Тому у комплекс діагностичного інструментарію включено методику дослідження схильності до віктимної поведінки, автор - О. О. Андроннікової, яка спрямована на комплексне вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості, що зумовлюють її схильність до потрапляння у віктимні (небезпечні, травматичні) ситуації.

Опитувальник містить 86 тверджень, на які респонденту пропонується дати відповідь «так» або «ні». Питання сформульовані таким чином, щоб виявити типові способи реагування людини у складних життєвих обставинах, рівень її критичності, самоконтролю та здатності до самозахисту.

В основі методики лежить уявлення про те, що віктимна поведінка має багатофакторний характер і може проявлятися як через усвідомлені установки, так і через неусвідомлювані поведінкові стратегії. Вона формується під впливом особистісних рис, попереднього досвіду та соціального середовища.

При обробці результатів використовується ключ, що дозволяє визначити рівень загальної віктимності та виокремити основні типи віктимної поведінки:

1. агресивний тип віктимної поведінки – схильність до конфліктності та провокування небезпечних ситуацій;
2. саморуйнівний (аутоагресивний) тип – поведінка, що несвідомо сприяє заподіяння шкоди самому собі;
3. залежний і безпорадний тип – низький рівень самостійності, труднощі у відстоюванні власних меж;

4. некритичний тип – недостатня оцінка ризиків, імпульсивність у поведінці;

5. гіперсоціальний тип – надмірна довірливість, схильність до самопожертви навіть у потенційно небезпечних умовах.

Методика дає змогу не лише визначити домінуючий тип віктимної поведінки, а й оцінити ступінь її вираженості. Отримані результати можуть бути використані для аналізу особливостей соціальної взаємодії особистості, прогнозування її поведінки у ризикованих ситуаціях, а також у профілактичній та корекційній психологічній роботі. Як і у випадку з опитувальником Басса-Даркі, результати дослідження дозволяють простежити взаємозв'язок між особливостями поведінки (зокрема агресивністю) та підвищеною віктимністю особистості.

Кількісний та якісний аналіз емпіричних даних досліджень дозволив ідентифікувати різні рівні прояву агресивності та віктимності особистості, що у взаємозв'язку відображають психологічні механізми формування правової поведінки. Зокрема, показники агресивних реакцій, визначені за методикою Басса-Даркі, у поєднанні з типами віктимної поведінки, виявленими за методикою О. О. Андроннікова, дають змогу встановити, що підвищений рівень агресивності та окремі форми віктимності можуть виступати чинниками ризику девіантної та протиправної поведінки особистості, тоді як їх помірні або контрольовані прояви пов'язані з більш адаптивною та нормативною правовою поведінкою.

Критеріями для визначення цих рівнів слугували показники Шкал опитувальника Басса-Даркі, а саме: фізична агресія, непряма агресія, вербальна агресія, негативізм, дратівливість, образа, підозрілість та відчуття провини. Особливу увагу було приділено фізичній агресії як найбільш деструктивній формі агресивної поведінки.

У дослідженні, проведеному за зазначеною методикою, було отримано такі результати щодо прояву різних форм агресивної поведінки серед респондентів:

Фізична агресія: найбільша частка респондентів (30%) набрала 5 та 4,25% опитаних отримали 3 бали, а 10% - 2 бали та менше, демонструючи нижчі показники цього виду агресії. Вони можуть використовувати фізичну силу проти іншої особи. Іноді сварки переростають у бійки, доходять до стусанів, особливо в тих випадках, коли свою правдивість досліджуваний не може довести за допомогою слова.

Непряма агресія. Більшість респондентів (55%) набрали 3–4 бали, що свідчить про помірний рівень непрямой агресії. Водночас 30% продемонстрували низькі показники за цією шкалою (1–2 бали). У студентському та дорослому середовищі це може проявлятися через приховані форми ворожості: іронічні зауваження, сарказм, поширення негативних оцінок, обговорення інших за їх відсутності. Подібні прояви також спостерігаються у цифровій комунікації (соціальні мережі, месенджери), де створюються неформальні групи для обміну думками, що інколи набувають конфліктного характеру.

Роздратування. Більшість опитаних (60%) отримали 3–4 бали, що відповідає помірному рівню роздратування. Високий рівень (5 балів) зафіксовано у 15% респондентів, тоді як низький (2 бали і нижче) — у 25%. Це свідчить про те, що значна частина досліджуваних схильна до емоційної напруженості та швидкої реакції на фруструючі чинники, зокрема в умовах навчального навантаження або професійної діяльності.

Негативізм. Найбільша частка респондентів (45%) продемонструвала високі показники (4–5 балів), тоді як 20% мали середній рівень (3 бали), а 35% — низький (2 бали і нижче). У дорослих це проявляється як опозиційність до соціальних норм, вимог адміністрації,

викладачів чи керівництва, схильність до суперечок і відстоювання власної позиції навіть без достатнього обґрунтування.

Образливість. Половина опитаних (50%) набрала 2 бали, що вказує на помірний рівень образливості; 30% мають низький рівень (1 бал), а 10% — середній (3 бали). У дорослому віці це може проявлятися у схильності перекладати відповідальність за власні труднощі на інших (керівників, колег, соціальні умови), що ускладнює міжособистісну взаємодію та може провокувати конфлікти.

Підозрілість. У 50% респондентів виявлено помірний рівень (2–3 бали), у 25% — високий (4–5 балів), і ще у 25% — низький (0–1 бал). Це свідчить про наявність у частини вибірки тенденції до недовіри у соціальних контактах, що може впливати на якість професійної та міжособистісної взаємодії.

Вербальна агресія. Переважна більшість (60%) має показники на рівні 3–4 балів, що відповідає помірно високому рівню. Високі значення (5 балів) зафіксовано у 10%, низькі (1–2 бали) — у 20%. У дорослих це проявляється через різкі висловлювання, конфліктні дискусії, підвищений тон у спілкуванні, особливо у стресових ситуаціях.

Почуття провини. Більшість респондентів (55%) продемонстрували помірний рівень (3–4 бали), 25% — низький (2 бали), а 15% — високий (4 бали). Це свідчить про достатньо сформований механізм самоконтролю та рефлексії, який може стримувати відкриті агресивні прояви.

Таким чином, дослідження виявило, що серед опитаних респондентів найбільш поширеними формами агресії є фізична агресія, негативізм та вербальна агресія, тоді як почуття провини та непряма агресія були менш вираженими.

Для диференціації рівнів агресивності використовувалися наступні критерії на основі показників опитувальника Басса-Дарки: високий рівень агресивності визначався за наявності 4 і більше шкал з показниками вище

7,5 балів; середній рівень - при 2-3 шкалах з високими балами або переважанні показників 5-7 балів; низький рівень - за відсутності високих показників та переваги низьких балів (до 4).

Таким чином, результати дослідження агресивності дозволяють зробити висновок про наявність у досліджуваних переважно (опис типу агресії), що має значення для подальшого аналізу їхньої поведінки у соціальному та правовому середовищі. Однак, під час обробки даних виникли труднощі, пов'язані з неоднорідністю шкал за максимальною кількістю балів. Для забезпечення коректного порівняння було проведено процедуру нормалізації - зведення показників усіх шкал до єдиного максимального індексу близько 10 балів.

Зокрема, бали шкал непрямої агресії та провини перемножувались на 1,11; негативізму - на 2; образи - на 1,25; вербальної агресії - на 0,77; роздратування - на 0,88. Ця математична процедура, загальноприйнята у психології, не змінює статистичні характеристики вибірки та дозволяє порівнювати різноманітні дані.

Таким чином, завдяки грамотному використанню психометричних методів та відповідної обробки емпіричних даних, вдалося стандартизувати показники та диференціювати досліджувану вибірку за рівнями агресивної поведінки для подальшого аналізу.

Високі показники отримані за шкалою почуття провини - 6,5 балів, вербальної агресивності - 5,3 бала. А низькі показники за Шкалами підозрілості - 3,7 бала і роздратування - 4,1 бала. Аналіз емпіричних даних виявив, що найбільшу частку вибірки (79,4%) становила група з середнім рівнем агресивності. У цій групі спостерігалось переважання певних форм агресивної поведінки: високі показники фізичної агресії були присутні у 7,4% респондентів, роздратованості - 1,9%, негативізму - 9,3%, образи - 18,5%, вербальної агресії - 3,7%. Проте, визначальною рисою даної групи виявилось високе відчуття провини (38,9%), що свідчить про схильність

підлітків переймалися наслідками своєї поведінки та відчувати муки сумління.

Група з високим рівнем агресивності (18,5%) демонструвала наступний профіль: високі показники фізичної агресії - 100%, непрямой агресії - 77,7%, негативізму - 55,6%, образи - 55,6%, вербальної агресії - 88,9%, провини - 88,9%. Представники цієї групи віддавали перевагу відкритим проявам агресії (фізичній чи вербальній), вважаючи їх доцільним способом зняття фрустрації та емоційного дискомфорту.

Найменша група (2,1%) мала низький рівень агресивності без жодних високих показників за шкалами.

Отже, у вибірці переважали респонденти з середнім рівнем агресивних проявів, де домінувало відчуття провини, що є адаптивним механізмом стримування агресії. Разом з тим, була присутня невелика, але значуща група з виразними відкритими формами агресивної поведінки.

Застосування рівневого підходу до аналізу даних дозволило виявити низку психологічних особливостей агресивної поведінки респондентів залежно від ступеня її вираженості

Аналіз результатів, отриманих за методикою О. Андроннікової, дозволив визначити рівень схильності респондентів до різних типів віктимної поведінки, зокрема агресивного, самопошкоджувального, гіперсоціального, залежного, некритичного типів, а також рівень реалізованої віктимності.

Агресивний тип віктимної поведінки. Найбільша частка респондентів (47,2%) продемонструвала середній рівень (3–4 бали), що свідчить про періодичну схильність до провокування конфліктних ситуацій. Високий рівень (5 балів) виявлено у 22,6% опитаних, тоді як 30,2% мають низькі показники (1–2 бали). Це підтверджує, що частина респондентів не лише реагує агресивно, а й сама створює передумови для виникнення конфліктів.

Самопошкоджувальний (аутоагресивний) тип. У 43,4%

респондентів зафіксовано середній рівень (3–4 бали), у 18,9% — високий (5 балів), тоді як 37,7% мають низькі показники. Отримані дані свідчать про наявність у значної частини досліджуваних внутрішньої напруженості, схильності до самозвинувачення та переживання провини, що узгоджується з високими показниками за шкалою почуття провини в опитувальнику Басса-Даркі.

Гіперсоціальний тип. Більшість опитаних (52,8%) продемонстрували середній рівень, 26,4% — високий, і 20,8% — низький. Це свідчить про схильність значної частини респондентів до надмірної довірливості, прагнення підтримувати позитивні соціальні стосунки навіть ціною власної безпеки.

Залежний тип віктимної поведінки. У 48,1% респондентів виявлено середній рівень, у 21,7% — високий, у 30,2% — низький. Це вказує на те, що частина досліджуваних орієнтується на думку інших, що може знижувати їхню здатність до самостійного прийняття рішень у складних ситуаціях.

Некритичний тип. Високі показники (4–5 балів) продемонстрували 39,6% респондентів, середні (3 бали) — 34,0%, низькі — 26,4%. Це свідчить про недостатню сформованість навичок оцінки ризиків та прогнозування наслідків власної поведінки, що є важливим чинником віктимізації.

Реалізована віктимність. У 58,5% респондентів зафіксовано середній рівень, у 23,6% — високий, і у 17,9% — низький. Це означає, що більшість опитаних уже мали досвід перебування у несприятливих або конфліктних ситуаціях, що частково підтверджує наявність віктимних тенденцій.

Для узагальнення результатів було визначено рівні віктимності:

- **високий рівень** — наявність високих показників за 3 і більше шкалами;
- **середній рівень** — домінування середніх значень або 1–2

високі показники;

- **низький рівень** — переважання низьких значень.

У результаті встановлено, що 73,6% респондентів належать до групи із середнім рівнем віктимності, 21,7% — до групи з високим рівнем, і лише 4,7% — до групи з низьким рівнем.

Респонденти із середнім рівнем віктимності характеризуються поєднанням помірної довірливості, періодичної некритичності та ситуативної залежності від оточення. У поєднанні з середнім рівнем агресивності це створює передумови для епізодичних конфліктів, однак не призводить до стійких деструктивних моделей поведінки.

Група з високим рівнем віктимності демонструє більш виражений і суперечливий профіль: високі показники агресивного типу (68,2%), некритичного (72,7%) та гіперсоціального (63,6%). Це свідчить про поєднання конфліктності з недостатньою оцінкою ризиків і підвищеною довірливістю, що значно підвищує ймовірність потрапляння у проблемні та потенційно протиправні ситуації. Особи з низьким рівнем віктимності характеризуються сформованими навичками саморегуляції, критичністю мислення та здатністю уникати ризикованих ситуацій. [4]

Таким чином, детальний аналіз показав, що у вибірці переважає середній рівень віктимності, який у поєднанні з помірною агресивністю формує відносно адаптивну модель поведінки. Водночас наявність групи з високими показниками як агресивності, так і віктимності підтверджує висунуту гіпотезу: саме поєднання цих факторів виступає психологічною основою формування деструктивних та потенційно девіантних форм правової поведінки.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що віктимність, поряд із агресивністю, є важливим предиктором особливостей соціальної та правової поведінки особистості, а їх комплексне дослідження забезпечує більш глибоке розуміння механізмів поведінкової регуляції.

З метою перевірки гіпотези про наявність взаємозв'язку між рівнем агресії та схильністю до віктимної поведінки було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона. У процесі аналізу зіставлялися показники агресивності, отримані за методикою Басса-Даркі (зокрема індекс агресивності та окремі її форми), із показниками типів віктимної поведінки, визначеними за методикою О. О. Андроннікова.

У результаті аналізу було встановлено наявність статистично значущих взаємозв'язків між досліджуваними змінними, що свідчить про системний характер взаємодії агресивності та віктимності як психологічних феноменів.

Зокрема, виявлено **помірний позитивний кореляційний зв'язок** між індексом агресивності та агресивним типом віктимної поведінки ($r = 0,52$; $p \leq 0,05$). Це означає, що зі зростанням рівня агресії зростає і схильність до провокуючої поведінки, яка може ініціювати конфлікти та сприяти потраплянню особистості у віктимні ситуації. Таким чином, агресія в даному випадку виступає не лише реакцією, а й чинником, що формує ризиковану поведінкову стратегію.

Також встановлено **помірний позитивний зв'язок** між індексом агресивності та некритичним типом віктимної поведінки ($r = 0,41$; $p \leq 0,05$). Отриманий результат свідчить про те, що особи з підвищеним рівнем агресивності можуть мати знижений рівень усвідомлення наслідків власних дій, що ускладнює адекватну оцінку ситуації та підвищує ймовірність потрапляння у небезпечні або конфліктні обставини.

Крім того, зафіксовано **помірний позитивний зв'язок** між агресивністю та рівнем реалізованої віктимності ($r = 0,47$; $p \leq 0,05$), що свідчить про те, що агресивні респонденти частіше вже мають досвід перебування у несприятливих або конфліктних ситуаціях. Це підтверджує припущення про те, що агресивна поведінка може виступати фактором, який підвищує ймовірність віктимізації.

Додатковий аналіз окремих шкал показав наявність **слабкого позитивного зв'язку** між вербальною агресією та гіперсоціальним типом віктимної поведінки ($r = 0,29$). Такий результат може свідчити про певну суперечливість поведінкових стратегій: з одного боку — прагнення до активної соціальної взаємодії, з іншого — використання агресивних форм комунікації.

Водночас виявлено **слабкий негативний зв'язок** між почуттям провини та агресивним типом віктимної поведінки ($r = -0,33$), що вказує на захисну роль почуття провини як механізму саморегуляції. Особи з більш вираженим почуттям провини менш схильні до провокуючої та конфліктної поведінки, що, відповідно, знижує ризик віктимізації.

Отримані результати свідчать про наявність переважно помірних позитивних кореляційних зв'язків між показниками агресивності та віктимної поведінки, що має важливе теоретичне та практичне значення.

Загалом результати кореляційного аналізу підтверджують висунуту гіпотезу дослідження. Було доведено, що рівень і форми прояву агресії дійсно пов'язані зі схильністю до віктимної поведінки, а їх поєднання виступає важливим психологічним чинником формування правової поведінки особистості.

Зокрема:

1. високий рівень агресивності у поєднанні з агресивним і некритичним типами віктимності підвищує ризик формування девіантної та потенційно протиправної поведінки;
2. помірний рівень агресії у поєднанні з більш розвиненим почуттям провини та нижчими показниками віктимності пов'язаний із більш адаптивною та нормативною поведінкою.

Таким чином, гіпотеза про те, що агресія є значущим чинником, який впливає на формування правової поведінки через взаємозв'язок із віктимністю, знайшла своє емпіричне підтвердження.

Отже, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що агресивність та віктимність не є ізольованими характеристиками особистості, а утворюють взаємопов'язану систему психологічних факторів, які визначають поведінкові стратегії індивіда у соціальному та правовому середовищі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки психокорекційних та профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня агресії, розвиток самоконтролю, критичності мислення та формування правомірної поведінки особистості.

2.2 Практичні рекомендації щодо зниження агресивних проявів та формування правової поведінки

На основі отриманих результатів емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей проявів агресії та їх взаємозв'язку зі схильністю до віктимної поведінки, було розроблено ряд практичних рекомендацій, спрямованих на зниження рівня агресивності та формування конструктивної, соціально прийнятної та правомірної поведінки особистості.

Актуальність розробки таких рекомендацій зумовлена тим, що агресія, як показали результати дослідження, виступає важливим психологічним чинником, який впливає не лише на міжособистісну взаємодію, але й на здатність особистості адекватно оцінювати ситуації, приймати відповідальні рішення та дотримуватись соціальних і правових норм. Водночас підвищена схильність до віктимної поведінки свідчить про наявність певних поведінкових стратегій, які можуть підвищувати ризик потрапляння у небезпечні або конфліктні ситуації.[9,23]

У зв'язку з цим доцільним є впровадження комплексного підходу, який поєднує психологічну профілактику, корекцію поведінки та розвиток особистісних ресурсів. [6]

Аналіз психологічної літератури засвідчує, що під час корекції агресивної поведінки осіб дорослого віку виникає низка ускладнень [17], серед яких доцільно виокремити наступні:

1. Демонстративна та конфліктна поведінка досліджуваних може викликати негативні емоційні реакції навіть у фахівців, що ускладнює встановлення довірливого контакту. Крім того, у суспільстві часто формується стереотипне сприйняття таких осіб як схильних до девіантної поведінки, що знижує ефективність психологічної допомоги. [1,5]

2. Агресивна поведінка нерідко інтерпретується як ситуативна або обумовлена віковими чи соціальними кризами. У результаті звернення до спеціаліста відбувається на етапі, коли агресивні реакції вже закріпилися як стійкі поведінкові патерни, що значно ускладнює їх корекцію. Особливо це характерно для випадків, коли агресія проявляється переважно у приватному або неформальному середовищі (сім'я, близьке оточення). [2,9]

3. У практичній діяльності фахівців інколи спостерігається використання методик, орієнтованих на осіб із підвищеним внутрішнім контролем (невротичні прояви), тоді як у випадку агресивної поведінки доцільним є, навпаки, розвиток саморегуляції, відповідальності та усвідомлення наслідків власних дій. [19]

Природно, це не дає очікуваних результатів: робота з невротиками спрямована на зниження внутрішнього контролю, тоді як для агресивних осіб необхідним є його посилення. [11] Психологічна корекція агресивних форм поведінки може здійснюватися різними методами за наступними напрямками: [6] 1. Творче самовираження (малювання, конструювання, заняття музикою та іншими видами творчої діяльності). 2. Сублімація агресії у соціально-схвалювану діяльність (праця, громадська робота, соціальна робота - догляд за хворими, літніми людьми тощо). 3. Сублімація агресії у спортивній діяльності: доцільно залучати до групових видів спорту (волейбол, баскетбол, футбол тощо), що вимагають навичок співпраці, тоді

як високоагресивні індивідуальні види спорту, такі як бокс чи карате, є небажаними. 4. Участь у тренінговій групі з метою формування навичок конструктивної взаємодії та адаптивної поведінки. Ефективне розв'язання міжособистісних проблем передбачає дотримання певної послідовності визначення сутності проблеми, генерування альтернативних способів її вирішення, вибір найоптимальнішого рішення, безпосереднє розв'язання проблеми та оцінювання ефективності обраного рішення. [12] Для забезпечення стійких результатів корекційної роботи з агресією необхідно, щоб вона мала системний, комплексний характер і враховувала специфічні особливості цієї категорії осіб. [8]

Беручи до уваги результати проведеного дослідження, мною було розроблено корекційно-профілактичну програму, спрямовану на зниження агресивних проявів у поведінці та розширення соціальних навичок особистості. Дана програма являє собою заняття з елементами тренінгу та включає різноманітні психотерапевтичні техніки. Методологічно-теоретичним підґрунтям розробки програми стали положення про рефлексію як умову розвитку особистості, діалог як внутрішній стан і форму партнерської взаємодії [6,11], суб'єктне самовизначення через активність і спосіб життєдіяльності [13]. Натепер існує багато методів для зниження проявів агресивності, зокрема можна застосовувати тренінги, дискусії, моделювання ситуацій, тематичні бесіди, інтерактивні методи, ігротерапію тощо.

Вважаємо, що психокорекційну роботу з агресивними проявами доцільно проводити за декількома напрямками: 1. Формування навичок конструктивного вираження гніву в допустимій формі. 2. Розвиток здатності до саморегуляції та оволодіння відповідними техніками. 3. Тренування навичок ефективної комунікації у складних конфліктних ситуаціях. 4. Виховання толерантного ставлення до інших, розвиток довіри у міжособистісних стосунках.

Мета програми: полягає у зниженні рівня агресивних проявів та схильності до віктимної поведінки, розвитку цілісного образу «Я» та особистісної ідентичності, формуванні навичок конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, розширенні репертуару соціально прийнятної та правомірної поведінки, розвитку емоційного самоконтролю та підвищенні ефективності міжособистісної взаємодії.

Завдання програми: передбачають розвиток комунікативної компетентності та навичок безконфліктної взаємодії; формування позитивного самостворення та усвідомлення власної цінності; опанування механізмів усвідомлення та регуляції негативних емоцій, зокрема агресії та образи; розвиток умінь конструктивного вираження агресії та контролю імпульсивних реакцій; зниження схильності до віктимної поведінки шляхом формування критичного мислення та навичок безпечної поведінки; підвищення рівня самоконтролю та відповідальності за власні дії; зниження рівня тривожності; розвиток толерантності та правової свідомості як основи соціально прийнятної поведінки.

Організація проведення занять програми.

Форма занять - групова.

Програма складається з п'яти занять. Тривалість заняття 1-1.15 години, 2 рази на тиждень. Критерії ефективності програми. Ефективність програми визначається за допомогою рефлексії після проходження занять. Рекомендовано перед початком занять провести індивідуальні консультації з кожним учасником та визначити особисті очікування від занять. Після циклу занять також варто провести індивідуальні консультації для закріплення змін, що відбулися, та поштовху до саморозвитку особистості кожної особистості.

Заняття 1. «Моя особливість, як особистості». 75 хв.

Вправа на знайомство «Називайте мене...» (20 хв.)

Мета: створити атмосферу довіри та комфортного спілкування, вербальне

та невербальне знайомство.

Хід вправи: Кожен учасник малює своє ім'я. Учасники презентують малюнки, називаючи своє повне ім'я, можна також назвати аналоги свого імені та скорочені назви. Учасники пояснюють значення свого імені (якщо знають таку інформацію). Кожен учасник озвучує ім'я, яким хотів би, щоб до нього звертались у групі.

Обговорення: Які почуття виникали у вас під час цієї вправи?

Вправа «Наші кордони» (10 хв.)

Мета: ознайомити учасників з метою, змістом занять, прийняття правил роботи групи.

Хід вправи: Учасникам пояснюється мета занять, пропонуються, обговорюються та приймаються правила роботи для групи. Кожен надає згоду дотримуватися правил протягом усіх занять.

Орієнтовні правила роботи групи:

1. Приходити вчасно.
2. Добровільність участі, якщо немає бажання говорити або виконувати завдання - не роби цього, але повідомити за допомогою умовного знаку.
3. Спілкування «тут і тепер».
4. Вимкнені мобільні.
5. Конфіденційність, не розповсюджувати інформацію почуту від учасників.
6. Після занять обговорювати деталі лише з учасниками групи.
7. Говорити від власного імені.
8. Не існує правильних або неправильних відповідей, просто виражай свою точку зору.
9. Чесність та щирість, краще промовчати ніж збрехати.
10. Толерантність стосовно кожного, прийняття позиції іншого.
11. Без критики, утримання від зауважень та вказівок та якщо маєш іншу думку, то піднімаєш руку та озвучуєш її.

12. Відповідальність за свої слова та вчинки.

13. Правила записуються, кожен учасник ставить під ними свій підпис та після цього правила вішаються на видне для всіх місце.

Вправа «Індивідуальні цілі» (10 хв.)

Мета: озвучити очікування учасників від занять.

Хід вправи: *Ведучий питає:* що учасники хотіли б дізнатися на заняттях?

Учасникам пропонується на стікерах написати свої очікування та бажання, а потім прикріпити їх на дошку.

Вправа «Провернення в минуле» (10 хв.)

Мета: усвідомлення своїх почуттів, знайти розуміння причин, які викликають негативні емоції.

Хід вправи: *Ведучий:* - У кожної людини бувають ситуації в житті, у зв'язку з якими псується настрій, це викликає злість, образу, обурення, гнів. При цьому може виникати бажання кричати та вдарити когось. Згадайте одну таку ситуацію, з вашого власного досвіду. Розкажіть про неї.

Обговорення: Що Ви відчули, коли згадали ситуацію? Чи важко визнати та розповідати про свої почуття?

Вправа «Моя унікальність» (15 хв.)

Мета: продовження знайомства один з одним, подивитись на себе зі сторони, самооцінка своїх якостей.

Хід вправи: Учасникам роздаються картки з написаними на них людськими якостями: щирість; почуття гумору; здатність подобатися іншим; сила характеру; Я «цікава особистість»; потреба в підтримці зі сторони; вмію підтримувати інших. Кожен учасник повинен оцінити свої якості за 10-ти бальною шкалою.

Обговорення: Чи поставив собі хтось оцінку нижчу за 3 бали? За яку якість? Чому? Яка думка інших, стосовно цієї якості? Які почуття виникали під час виконання цієї вправи?

Ведучий: - Інколи наша самооцінка не співпадає з точкою зору інших, ми

думаємо про себе одне, а інші зовсім інше. Це відбувається тому, що ми оцінюємо себе виходячи з власних почуттів та думок, а от оточуючі оцінюють нас, судячи лише наші вчинки.

Вправа «Сходишки » (5 хв.)

Мета: розслабитись, нормалізувати свої відчуття. Ведучий: - Чи виникла у когось, у ході виконання завдань, напруга, негативні відчуття? Давайте спробуємо нормалізувати свої відчуття та відпустимо все негативне. Для цього сядьте зручно, розслабтесь. Покладіть долоню на живіт. Уявіть що живіт - це 1й поверх, трохи вище - шлунок - це 2й поверх, а ще вище - груди - це третій поверх. А тепер приготуйтеся, йти по сходишкам. Спокійно вдихніть повітря, наповніть ним свій живіт, 1й поверх. Затримайте дихання. Видихніть ротом. Вдихніть другий раз більше повітря, підіймаючи сходишками на другий поверх. Затримайте дихання. Видихніть ротом. Вдихніть третій раз ще глибше, підіймаючись на верхній, 3й поверх. Затримайте дихання. Спокійно, повільно видихайте. Під час видиху відчуйте, як напруження та хвилювання виходять із вашого тіла. Ви спокійна, гармонійна та неповторна особистість. Ви поважаєте себе та вчитеся поважати інших.

Заняття 2. «Я».

Вітання (5 хв.) Учасники ходять по аудиторії. Ведучий певним знаком зупиняє їх. Кожен вітається з тим, біля кого зупинився, кожного разу незвичним способом: плечем, долонею, ліктем.

Вправа « На активізацію » (10 хв.)

Мета: зняття напруги, створення дружнього та привітного середовища. **Хід вправи:** Ведучий: Підніміть праву руку ті, хто сьогодні вранці почистив зуби. Підніміть ліву руку ті, у кого зараз гарний настрій. Підніміть обидві руки ті, у кого добре серце. Встаньте ті, у кого багато друзів. Встаньте ті, хто любить бути один на один з собою. Встаньте ті, у кого на одязі є щось зелене. Поплескайте в долоні ті, хто тільки що, щось шукав на собі....

Вправа « Самоопис » (15 хв.)

Мета: самопізнання, знайомство з іншими, розкриття своїх позитивних якостей.

Хід вправи: Намалуйте смайлик, наділіть смайлика тим настроєм який у вас присутній зараз. Домалуйте смайлику проміні, на кожному промені напишіть свою позитивну рису характеру, чи те, що у вас виходить робити краще за інших. Покажіть свій малюнок, розкажіть про ваші особливі риси характеру.

Обговорення: Чи важко було виконувати завдання? Якщо так, чому?

Вправа « Самооцінка особистісних якостей » (25 хв.)

Мета: усвідомлення власних вчинків та особливостей характеру.

Хід вправи: *Ведучий:* У повсякденному житті кожна людина стикається з оцінками з боку оточення — зокрема в навчальному, професійному чи міжособистісному середовищі. Іноді ці оцінки можуть бути критичними: нам можуть вказувати на недоліки поведінки, помилки у взаємодії або складнощі у спілкуванні. Водночас важливо усвідомлювати, що зовнішня оцінка не завжди є об'єктивною та може відображати лише суб'єктивне сприйняття інших.

Разом із тим, зріла особистість характеризується здатністю до саморефлексії — умінням самотійно аналізувати власні вчинки, емоційні реакції та індивідуальні якості. Це є важливою умовою розвитку самоконтролю та формування конструктивної поведінки.

З метою розвитку цих навичок пропонується виконати наступну вправу. Візьміть аркуш паперу та поділіть його на дві частини. У лівій колонці запишіть свої сильні сторони, позитивні риси та якості, які допомагають вам у навчанні, роботі та спілкуванні. У правій — зазначте ті риси або поведінкові прояви, які ви вважаєте проблемними або такими, що потребують корекції. Рекомендується виконувати завдання максимально відверто, орієнтуючись на власні відчуття та досвід.

Після завершення вправи відокремте праву частину аркуша. Цей елемент символізує усвідомлення тих аспектів поведінки, над якими варто працювати. Ліву частину залиште собі як ресурс — основу для подальшого особистісного розвитку та самопідтримки.

Обговорення: Чи важко було оцінювати себе не лише з позитивної, але і з негативної сторони? Як ви гадаєте, якщо кожен згадає свій список, ви є більш позитивною людиною чи негативною? Чому? (власна думка) Чи заважають вам в житті ваші негативні риси? Чи можна перекрити позитивними рисами негативні?

Ведучий: Ми з вами від'єднали позитивні риси від негативних і залишили лише позитив. Саме з вашими позитивними рисами ми будемо працювати надалі. Вашим домашнім завданням буде спостерігати за собою та до наступного заняття порахувати, скільки разів ви використали свої позитивні риси.

Вправа «Відзеркалення» (5 хв.)

Мета: знизити градус напруги, підвищення настрою, концентрація на позитиві.

Хід вправи: Учасники сідають колом. Перший учасник повертається до сусіда та мімікою і жестам «дражнить» його. Той, в свою чергу, дражнить його у відповідь. Потім повертається до другого свого сусіда і передає гримаси далі, по колу. Таким чином передаються та отримуються різного виду почуття та емоції.

Обговорення: Як відбувалася передача емоцій? Які м'язи у вас були задіяні? Які у вас виникали відчуття, коли ви бачили мімічне відображення емоцій?

Заняття 3. «Важке та легке спілкування»

Вітання (10хв.) Учасники сідають колом. Кожен по черзі вітається та розповідає про своє хоббі, захоплення чи те, що вміє робити найкраще за усіх.

Мозковий штурм «Що таке Злість та Гнів?» (25 хв.)

Мета: підвищити активність учасників, викликати бажання ділитися думками та отримувати інформацію; визначити поняття «злості», «агресії», «гніву» та їх складові.

Хід вправи: Ведучий: - Швидко дайте відповідь на питання що таке Злість, Гнів? Говоріть те, що перше приходить вам на думку. - Злість - це недоброзичливі почуття розлюченості, розчарування. Це почуття спрямовує негативні емоції на об'єкт розчарування і виникає як певна специфічна реакція на якусь ситуацію. Така реакція навіть може бути пов'язаною з психологічною травмою. Злість може в певних ситуаціях мобілізувати та активізувати людину, а в інших - заважати їй. Гнів - це дуже сильний виплиск злості, який спрямовується на навколишніх, почуття обурення, роздратування, нервового збудження. Внутрішній гнів - це прихована злість, що стримується, постійний стан душі. Образа також є внутрішнім гнівом. Вид гніву, що виражається у словах та вчинках, невічливість, грубі слова, що доходять до спалахів люті. Злопам'ятність - гнів, що лютує довгий проміжок часу. Агресія - поведінка, яка спрямована на завдання шкоди собі чи іншим, може бути як фізичною так і вербальною. Агресія, в свою чергу, бере у супровід гнів, злість, та інші схожі емоції. - Важливо знати про те, що поганих емоцій не буває. Кожна наша емоція має право на існування. Шкідливо постійно подавляти емоції та не давати їм виходу, виปลеску. І звичайно треба навчитись правильно звільнятися та справлятися з негативними емоціями та почуттями, бо їх прояв неприйнятним ні для оточуючих, ні для нас самих.

Обговорення: Що у тебе особисто викликає гнів? Коли ви викликаєте гнів у інших? Як змінюється людина, її обличчя, вигляд, поведінка, коли вона гнівається? Що тобі подобається, коли ти злишся? Що не подобається? Чи часто ти сам гніваєшся? Чи гніваються на тебе, як часто та чому?

Рольова гра «Відповіді» (15 хв.)

Мета: формування у різних життєвих ситуаціях правильних емоційних реакцій.

Хід вправи: Учасникам на вибір даються декілька ситуацій, з яких кожен обирає одну. В обраній ситуації кожен повинен продемонструвати стан спокою, та спокійну відповідь, впевнену відповідь, агресивну відповідь.

Ситуації: Ви зустріли свого гарного друга, він хоче з вами поспілкуватися, а ви не маєте такого бажання і хочете піти. Вас хтось дуже сильно образив. Вчитель, чи хтось з батьків відволікає вас від певної важливої для вас справи, щось питають, про щось просять, не дають доробити справу до кінця.

Обговорення: Розкажіть, що ви відчували під час виконання вправи? Чи легко було стримувати свої справжні емоції та керувати своїми почуттями? Чи важко знайти правильні слова та аргументи для вічливої відповіді?

Вправа «Аналіз» (15 хв.)

Мета: виробити навички висловлювання погодження та незгоди без оціночних суджень та образ.

Хід вправи: Ведучий ділить всіх на пари. Кожній парі дається аркуш паперу та завдання. 1. Написати перелік висловів, за допомогою яких доречно висловити згоду. 2. Написати перелік висловів, за допомогою яких доречно висловлювати незгоду. 3. Написати перелік висловів, за допомогою яких можна оцінити вчинки та дії інших, не образивши. Кожна пара презентує свої наробки.

Ведучий: Запам'ятайте, для ефективного, толерантного спілкування важливо навчитися висловлювати свою точку зору так, щоб вона не ображала.

Обговорення: Що було корисного для вас у цій грі? Чи легко було оцінювати дії інших? Чи легко висловлювати згоду та незгоду у необразливій формі?

Вправа «Оплески» (5 хв.)

Мета: позитивне завершення заняття.

Хід вправи: Ведучий питає чи були здобуті на заняття корисні навички, чи можливо навчитись їх використовувати в подальшому житті?

Заняття 4. «Відмінності».

Вітання (5 хв.) Учасники сідають колом. Кожен вітається з усіма та продовжує речення: «Я радію коли...», «Я сумую коли...»

Вправа «Горіхи» (20 хв.)

Мета: усвідомлення індивідуальності, цінності кожного.

Хід вправи: Перед учасниками ставиться миска з горіхами. Кожному пропонується обрати собі один горіх, взяти його, роздивитися, спробувати запам'ятати та покласти назад до миски. Ведучій бере всі горіхи та висипає їх в центр кола. Учасникам пропонується роздивитися горіхи та знайти саме свій горіх.

Обговорення: Чи важко шукати свій горіх серед усіх? Чи вдалось комусь знайти саме свій? За якими прикметами? Чим він відрізнявся від інших?

Ведучий: Погодьтеся, люди схожі на ці горіхи, на перший погляд усі однакові. Щоб знайти особливості когось одного потрібен час. Про те який горіх (добрий чи поганий) ми судимо з того, який він всередині. Також ми оцінюємо і людей. Хтось відкривається швидко і легко, а дехто нарощує собі товсту броню (шкарлупу) для того щоб себе захистити. Така людина не відразу розкривається іншим, їй так безпечніше, надійніше. Ми нібито і схожі усі, але все ж таки дуже різні якщо придивитися.

Вправа «Обмін ролями» (25 хв.)

Мета: побачити себе зі стороно, розвинути навички безоціночного спілкування.

Хід вправи: Учасники діляться на пари. Кожен в парі сідає один навпроти одного. Дається завдання розповісти про свою найулюбленішу комп'ютерну гру. Головна задача повністю скопіювати особистість партнера: мову, жести, поведінку, манірність (скопіювати особистість

сусіда). Головна задача - не робити нічого навмисно, не робити того, чого немає, не ображати того, чия роль ти граєш. Після такого спілкування кожен з них розповідає, що він відчував коли бачив нібито себе через сусіда?

Обговорення: Як ти вважаєш, чи було це справді схоже на тебе? Чи це було дивно та кумедно? Що в тобі було, але побачив ти це зараз, коли подивився на себе зі сторони? *Ведучий:* Дуже важливо в житті - вміти поставити себе на місце іншого, така здатність полегшує розуміння та комунікацію між людьми.

Вправа «Автомийка» (10 хв.)

Мета: налагодження загального контакту, зняття напруги.

Хід вправи: Учасники стають у 2 шеренги, утворюючи між собою уявний коридор. Руки кожного учасника - це уявні щітки-мийки. По черзі крізь коридор проходить кожен учасник. Головна задача щіток - гарно терти та мити своїми щітками уявну «машину». Так поки крізь коридор не пройдуть всі учасники.

Обговорення: Кому сподобалась ця вправа?. Що ви відчували у ролі «машини»? Ким буми було краще: «щітками» чи «машиною»?

Вправа «Аплодисменти» (5 хв.)

Мета: позитивне завершення заняття.

Хід вправи: Ведучий питає чи були здобуті на заняття корисні навички, чи можливо навчитись їх використовувати в подальшому житті?

Заняття 5. «Контролер емоцій».

Вітання (5 хв.) Учасники стають колом, кожен вітається і говорить який у нього сьогодні настрій був зранку і є зараз.

Вправа «Банан» (10 хв.)

Мета: підняти настрій, налаштуватися на роботу, посміятися. **Хід вправи:** Ведучий бере якийсь предмет (банан, м'ячик, ключ...). Учасники стоять колом, тримають руки за спиною. Одного бажаного ставлять до центру

кола. Ведучий йде за спинами учасників та дає обраний предмет одному з них. Учасники передають предмет за спинами у довільному порядку. Задача обраного в середини здогадатися у кого з учасників зараз обраний предмет. Якщо він вгадує - міняється місцями. Після цього гра продовжується далі.

Вправа «Німа розмова» (20 хв.)

Хід вправи: Учасники поділяються на пари, кожній парі даються кольорові стікери. Один з учасників запрошує іншого в кіно, а інший - питає домашнє завдання. (завдання один одного вони не знають). Спілкування відбувається нібито крізь скло, без використання мови, за допомогою жестів та міміки.

Обговорення: Чи зрозуміли ви один одного? Чи змогли домовитись? Якщо так, то завдяки чому це вдалося? Які почуття виникали під час виконання вправи?

Вправа «Контролер емоцій» (25 хв.)

Мета: навчитися розрізняти емоції, формувати вміння контролювати емоції в різних життєвих ситуаціях.

Хід вправи: Учасникам зачитуються вислови відомих людей, що закріплені на дошці. Наша совість — це сад, а наша воля - це садівник. (Сенека) Розчарування — властивість слабких. Не довіряйте розчарованим - вони майже завжди безсилі. (Г.Флобер) Могутній дух рятує розслаблене тіло. (Гіппократ) Повчай себе сам, тоді ти навчишся чого-небудь у інших. (В.Гете) Мати тверду волю — не значить залишитися без серця. (Сабіт Муканов) «Сильніший за всіх той, хто володіє собою». (Сенека Луцій Анней Молодший) Багато сильних переможеними бувають немічними (Іоанн Дамаськін)

Оголошується мозковий штурм. Ведучий: Назвіть вольові риси людини (це можуть бути: самостійність, незалежність, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість та інші.). Все записується на дошці.

Давайте розглянемо кожен вислів, та вирішимо, які риси характери повинні бути у героїв цих висловів у конкретних життєвих ситуаціях? Чи це

позитивна чи негативна риса характеру? Чому? Кожен учасник робить свій вибір, вибираючи зі списку написаних на дошці рис. Біля кожного вибору ставиться позначка, за кількістю позначок вкінці обираються ті риси, яка притаманна більшості.

Обговорення: Чи впливають наші риси характеру на наші емоції та навпаки? Чи можна за допомогою емоцій зрозуміти один одного? Чи можна за поведінкою та певними рисами характеру зрозуміти почуття та емоції людини? Чи впливають наші емоції на оточуючих? Чи можна контролювати свої емоції? Чи потрібно це взагалі? Чи є способи керування негативними емоціями?

Вправа «Іменинник» (10 хв.)

Мета: позитивне завершення заняття, формування позитивного «Я». Хід вправи: Обирається один учасник, сідає в центр кола. Всі інші по черзі висловлюють позитивну думку про нього, про його риси характеру, про його вчинки. На місці «іменинника» повинен бути кожен з учасників.

Обговорення: Що ти відчуваєш? Чи сподобалось тобі чути про себе лише гарні речі? Чи є в тебе бажання, щоб про тебе так думали і казали ті хто навколо тебе?

Вправа «Рефлексія» (5 хв.)

Мета: позитивне завершення заняття.

Хід вправи: Ведучий питає чи були здобуті на заняття корисні навички, чи можливо навчитись їх використовувати в подальшому житті?

2.3 Перспективи використання результатів дослідження в практиці психологічного супроводу

На основі результатів проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей проявів агресивності та їх взаємозв'язку зі схильністю до віктимної поведінки, було розроблено практичні рекомендації щодо зниження рівня агресивності, підвищення саморегуляції та формування соціально прийнятної і правомірної поведінки

особистості. Актуальність розробки таких рекомендацій обумовлена тим, що отримані результати підтвердили наявність статистично значущих взаємозв'язків між рівнем агресії та окремими типами віктимної поведінки, зокрема агресивним та некритичним, що може виступати чинником ризику девіантної та протиправної поведінки [5; 24; 30]. Водночас встановлено, що помірний рівень агресивності у поєднанні з розвиненим почуттям провини сприяє формуванню більш адаптивних форм поведінки та виконує функцію внутрішнього контролю [18].

У зв'язку з цим доцільним є застосування комплексного підходу до психокорекційної роботи, який поєднує профілактичні, розвивальні та корекційні заходи [14; 15]. Одним із ключових напрямів є розвиток емоційної саморегуляції, оскільки підвищені показники вербальної агресії та роздратування свідчать про недостатню здатність досліджуваних контролювати власні емоційні реакції [25]. У цьому контексті ефективними є техніки усвідомлення емоційних станів, дихальні вправи, методи релаксації та прийоми когнітивної перебудови [16].

Не менш важливим напрямом є формування навичок конструктивного вираження агресії, оскільки повне пригнічення агресивних імпульсів є неможливим і навіть небажаним [21]. Основним завданням є навчити особистість виражати негативні емоції у соціально прийнятній формі через вербалізацію почуттів, розвиток асертивної поведінки та використання конструктивних способів розв'язання конфліктів [22]. Це дозволяє знизити рівень міжособистісної напруженості та попередити виникнення відкритих агресивних проявів.

Окрему увагу слід приділити зниженню рівня віктимності, особливо у випадках, коли виявлено агресивний та некритичний типи віктимної поведінки [26; 27]. Робота у цьому напрямі має бути спрямована на розвиток критичного мислення, підвищення усвідомлення потенційно небезпечних ситуацій та формування відповідальності за власні дії [7].

Важливим є також навчання навичкам безпечної поведінки, що дозволяє зменшити ризик потрапляння у конфліктні або травматичні ситуації.

Враховуючи виявлені показники вербальної агресії, актуальним є розвиток комунікативних навичок, зокрема вміння вести конструктивний діалог, висловлювати власну позицію без агресії та ефективно вирішувати конфліктні ситуації [14]. Розвиток цих навичок сприяє підвищенню якості міжособистісної взаємодії та зниженню рівня соціальної напруженості.

Важливим компонентом психокорекційної роботи є формування адекватної самооцінки та позитивного самоставлення. Встановлені взаємозв'язки між агресивністю та такими характеристиками, як почуття провини, підозрілість та образливість, свідчать про необхідність роботи з внутрішнім світом особистості [18; 25]. Підвищення рівня самоприйняття та усвідомлення власної цінності сприяє зниженню потреби у використанні агресії як способу психологічного захисту.

Окрім цього, важливим напрямом є розвиток правової свідомості та відповідальності за власну поведінку, оскільки агресивність може виступати чинником формування девіантної поведінки [5; 24]. Формування уявлень про соціальні норми та наслідки їх порушення сприяє більш усвідомленому ставленню до власних дій.

Реалізація зазначених рекомендацій можлива через використання різноманітних форм і методів роботи, серед яких ефективними є тренінгові заняття, психоедукація, рольові ігри, моделювання ситуацій, групові дискусії та вправи на розвиток саморефлексії [16; 28; 29]. Важливим є поєднання індивідуальної та групової роботи.

Ефективність психокорекційної роботи залежить від систематичності, індивідуального підходу, створення довірливого середовища та активного залучення особистості до процесу саморозвитку [15; 25].

Отже, результати дослідження дозволили підтвердити взаємозв'язок між агресивністю та віктимною поведінкою та визначити напрями

психокорекційної роботи [21; 30]. Запропоновані рекомендації спрямовані на зниження агресії, попередження віктимності та формування правомірної поведінки особистості.

ВИСНОВОК

У ході виконання дипломної роботи було здійснено теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей проявів агресивності та їх взаємозв'язку зі схильністю до віктимної поведінки особистості в контексті формування правової поведінки.

Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що агресія та віктимність є складними багатокомпонентними психологічними феноменами, які відіграють важливу роль у регуляції поведінки особистості. Агресивність розглядається як стійка властивість, що проявляється у різних формах (фізичній, вербальній, непрямій), тоді як віктимність відображає схильність особистості до потрапляння у ситуації ризику та взаємодії з потенційно небезпечним соціальним середовищем.

У процесі емпіричного дослідження за допомогою методики Басса-Даркі та методики О. О. Андроннікової було виявлено, що у більшості респондентів переважає середній рівень агресивності, який супроводжується достатньо вираженим почуттям провини як механізмом саморегуляції. Водночас у частини досліджуваних зафіксовано високі показники відкритих форм агресії, зокрема фізичної та вербальної, що може виступати фактором ризику девіантної поведінки.

Аналіз показників віктимної поведінки засвідчив наявність різних її типів, серед яких найбільш вираженими виявилися агресивний та некритичний типи, а також середній рівень реалізованої віктимності. Це свідчить про те, що частина респондентів схильна до поведінкових стратегій, які можуть провокувати конфліктні або небезпечні ситуації.

Проведений кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона підтвердив наявність статистично значущих позитивних взаємозв'язків між рівнем агресивності та окремими типами віктимної поведінки. Зокрема, встановлено помірний позитивний зв'язок між загальним індексом агресивності та агресивним типом віктимної поведінки,

що свідчить про схильність агресивних осіб до провокуючих форм взаємодії. Також виявлено взаємозв'язок між агресивністю та некритичним типом віктимності, що вказує на недостатній рівень усвідомлення наслідків власних дій. Крім того, зафіксовано зв'язок між агресією та рівнем реалізованої віктимності, що підтверджує підвищену ймовірність потрапляння агресивних осіб у конфліктні ситуації.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що висунута гіпотеза дослідження підтвердилася: агресивність дійсно виступає значущим психологічним чинником, який пов'язаний зі схильністю до віктимної поведінки та впливає на формування правової поведінки особистості. Встановлено, що високий рівень агресії у поєднанні з окремими типами віктимності підвищує ризик девіантної та протиправної поведінки, тоді як помірні прояви агресивності у поєднанні з розвиненим самоконтролем та почуттям провини сприяють більш адаптивній і нормативній поведінці.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки психокорекційних та профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня агресивності, розвиток навичок саморегуляції, підвищення критичності мислення та формування соціально прийнятної і правомірної поведінки. Розроблена корекційно-профілактична програма може бути ефективно застосована у роботі психологів із підлітками, студентами та молоддю.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що агресивність та віктимність утворюють взаємопов'язану систему психологічних характеристик, які визначають поведінкові стратегії особистості у соціальному та правовому середовищі, що обумовлює необхідність комплексного підходу до їх вивчення та корекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишин Р.М. Девіантна поведінка людини, її причини та шляхи попередження / Андрусишин Р.М. // Право і суспільство. - 2020. - № 2. - Ч. 1. - С. 3-7.
2. Бантишева О. О. Методика дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки // Проблеми сучасної психології. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 28. – С. 36–54.
3. Басс А. Х., Даркі А. Анкета для оцінювання різних видів ворожості / А. Х. Басс, А. Даркі // *Journal of Consulting Psychology*. — 1957. — Т. 21, № 4. — С. 343–349.
4. Бовть О. Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. – 2014. – № 4 (6). – С. 14–22.
5. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій. – К. : МАУП, 2006. – 88 с.
6. Бреус Ю. В., Калюжна І. П., Лебідь Н. К., Якименко А. В. Тренінг самопізнання : метод. посіб. / за ред. В. Р. Міляєвої. – К. : Альфа Реклама, 2015. – 82 с.
7. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 4-те вид., доп. – К. : Каравела, 2014. – 400 с.
8. Гапоненко Л. О. Рефлексія як умова розвитку особистості : монографія. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 175 с.
9. Гура С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Харків, 2017. – Вип. 21. – С. 30–39.
10. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки // Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика: Європейські перспективи. – 2014. – № 8. – С. 118–121.

11. Дерев'янка С. П. Емоційні особливості рольової віктимності молоді // Проблеми психологічної безпеки сучасної молоді : монографія / за ред. О. Ю. Дроздової. – Чернігів : Десна Поліграф, 2019. – С. 48–60.
12. Дроздов О. Ю., Скок М. А. Проблеми агресивної поведінки особистості : навчальний посібник. – Чернігів : ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2014. – 156 с.
13. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Каравела, 2009. – 464 с.
14. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження контролю агресивної поведінки // Психологія і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 104–111.
15. Коваль І. М. Девіантна поведінка (морально-етичний аспект). – 2025.
16. Левицька Т. Л. Віктимологічна профілактика дітей у сімейному вихованні // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 171–176.
17. Лящ О. П. Концептуальна модель психологічної профілактики агресивних проявів // Психолого-педагогічні аспекти розвитку і формування особистості людей з особливими потребами. – 2020. – С. 252–257.
18. Маслоу А. Г. Мотивація і особистість. – К. : Євразія, 2009. – 179 с.
19. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посіб. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 112 с.
20. Михайлов В. О. Агресивна поведінка та злочинність: її види на сучасному етапі // Вісник НТУУ КПІ. – 2015.
21. Огоренко В. В., Тимофєєв Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики // Український вісник

психоневрології. – 2021. – Т. 29, вип. 3 (108). – С. 48–51.

22. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.

23. Папуша В. В. Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз // Наука і освіта. – 2016. – № 11. – С. 60–66.

24. Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники та наслідки. – 2024.

25. Пенькова О. І. Психологічні аспекти саморегуляції особистості // Актуальні проблеми психології. – 2016. – С. 393–399.

26. Тинко Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності // Наукові здобутки студентів Інституту людини. – К., 2016. – № 1 (5). – С. 27–37.

27. Тіточка Т. І. Основні чинники формування віктимної поведінки. – 2022.

28. Холод Н. І. Вплив засобів масової інформації на агресивну поведінку дітей // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 1. – С. 130–135.

29. Шатц О., Яременко О., Балакірева А. Формування здорового способу життя молоді в Україні: національна модель «Молодь за здоров'я». – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005.

30. Шипунова Т. В. Агресія і насильство як елементи соціальної реальності // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2017. – Вип. 1 (40). – С. 96–100.

ДОДАТКИ

Додаток А

Шановні респонденти, прошу вас взяти участь у тестуванні. Прохання, відповідайте відверто та зосереджуючись на кожному питанні. Відповіді залишаються конфіденційними і використовуються лише в межах мого дослідження для дипломної роботи на тему «Психологічні особливості проявів агресії та їх вплив на формування правової поведінки». **Опитувальник рівня агресивності Басс-Даркі (англ. Buss - Durkee Hostility Inventory, BDHI)** призначено для виявлення рівня агресивності. Під агресивністю розуміють властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, переважно у сфері суб'єктно-суб'єктних відносин.

1. Іноді я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.

а) так

б) ні

2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.

а) так

б) ні

3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.

а) так

б) ні

4. Якщо мене не попросять по-доброму, я не виконаю.

а) так

б) ні

5. Я не завжди отримую те, що мені належить.

а) так

б) ні

6. Я знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.

а) так

б) ні

7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.

а) так

б) ні

8. Коли мені доводилося обманювати когось, я відчував болючі докори совісті.

а) так

b) ні

9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.

a) так

b) ні

10. Я ніколи не дратуюсь настільки, щоб кидатися предметами.

a) так

b) ні

11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.

a) так

b) ні

12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.

a) так

b) ні

13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.

a) так

b) ні

14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я очікував.

a) так

b) ні

15. Я часто буваю не згоден з людьми.

a) так

b) ні

16. Іноді мені на думку спадають думки, яких я соромлюся.

a) так

b) ні

17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.

a) так

b) ні

18. Коли я дратуюсь, я ляскаю дверима.

a) так

b) ні

19. Я набагато дратівливіший, ніж здається.

a) так

b) ні

20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди вчиняю йому всупереч.

a) так

b) ні

21. Мене трохи засмучує моя доля.

a) так

b) ні

22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.

a) так

b) ні

23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.

a) так

b) ні

24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.

a) так

b) ні

25. Той, хто ображає мене та мою сім'ю, запрошується на бійку.

a) так

b) ні

26. Я не здатний на грубі жарти.

a) так

b) ні

27. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.

a) так

b) ні

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не поводитися зарозуміло.

a) так

b) ні

29. Майже щотижня я бачу когось, хто мені не подобається.

a) так

b) ні

30. Досить багато людей заздять мені.

a) так

b) ні

31. Я вимагаю, щоб люди шанували мене.

a) так

b) ні

32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для батьків.

a) так

b) ні

33. Люди, які постійно виводять вас, заслуговують на те, щоб їх "клацнули по носу".

a) так

b) ні

34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.

a) так

b) ні

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь.

a) так

b) ні

36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги.

a) так

b) ні

37. Хоча я і не показую цього, іноді я відчуваю заздрість.

a) так

b) ні

38. Іноді мені здається, що з мене сміються.

a) так

b) ні

39. Навіть якщо я злюсь, я не вдаюся до "сильних" виразів.

a) так

b) ні

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.

a) так

b) ні

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.

a) так

b) ні

42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.

a) так

b) ні

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.

a) так

b) ні

44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
а) так
b) ні
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям".
а) так
b) ні
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
а) так
b) ні
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
а) так
b) ні
48. Якщо я розлючусь, я можу вдарити кого-небудь.
а) так
b) ні
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
а) так
b) ні
50. Я часто почуваюся як порохова бочка, готовий вибухнути.
а) так
b) ні
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене вважали б людиною, з якою нелегко працювати.
а) так
b) ні
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось приємне для мене..
а) так
b) ні
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
а) так
b) ні
54. Невдачі засмучують мене.
а) так
b) ні
55. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші.
а) так

b) ні

56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав річ, що потрапила мені під руку, і ламав її..

a) так

b) ні

57. Іноді я відчуваю, що готовий першим розпочати бійку.

a) так

b) ні

58. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо.

a) так

b) ні

59. Раніше я думав, що більшість людей говорять правду, але тепер я не вірю в це..

a) так

b) ні

60. Я лаюся тільки зі злості.

a) так

b) ні

61. Коли я роблю неправильно, мене мучить совість.

a) так

b) ні

62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.

a) так

b) ні

63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.

a) так

b) ні

64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.

a) так

b) ні

65. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.

a) так

b) ні

66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує.

a) так

b) ні

67. Я часто думаю, що жив неправильно.

a) так

b) ні

68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.

a) так

b) ні

69. Я не засмучуюсь через дрібниці.

a) так

b) ні

70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються роздратувати або образити мене.

a) так

b) ні

71. Я часто лише погрожую людям, хоч і не збираюся нічого їм робити.

a) так

b) ні

72. Останнім часом я став занудою.

a) так

b) ні

73. У суперечці я часто підвищую голос.

a) так

b) ні

74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей.

a) так

b) ні

75. Я краще погоджусь з чимось, ніж буду сперечатися.

a) так

b) ні

Додаток Б

Шановні респонденти, прошу вас взяти участь у тестуванні. Прохання, відповідайте відверто та зосереджуючись на кожному питанні. Відповіді залишаються конфіденційними і використовуються лише в межах мого дослідження для дипломної роботи на тему «Психологічні особливості

проявів агресії та їх вплив на формування правової поведінки». Методика дослідження схильності до віктимної поведінки, автор - О. О. Андроннікова - це стандартизований тест-опитувальник, метою якого є виміряти схильність особистості реалізувати віктимну поведінку різних форм.

Вам пропонується ряд тверджень, кожне з яких стосується особливостей Вашого характеру, особистості, поведінки, окремих вчинків, ставлення до людей, поглядів на життя тощо. Якщо Ви вважаєте, що твердження є правильним щодо Вас, дайте відповідь «Так», у протилежному випадку — «Ні».

1. Я вважаю, що в моєму житті неприємних подій трапляється більше, ніж у інших.
2. Якщо я потрапляю у неприємну ситуацію, мені краще не чинити опору і мовчати.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в бойових діях.
4. Я ціную в людях обережність і передбачливість.
5. Навіть якби небезпечна робота добре оплачувалась, я б не взявся за неї.
6. Якщо мене образили, я обов'язково маю помститися.
7. Якби інші люди не заважали мені, я досяг би значно більшого.
8. У мене ніколи не було неприємностей через мою поведінку, пов'язану зі статевим життям.
9. Часом мені хочеться ламати речі, бити посуд.
10. У мене бували періоди (дні, тижні або навіть місяці), коли я не міг нічого робити, бо не міг включитися в роботу.
11. Я не завжди кажу правду.
12. У більш ранньому віці мене виганяли зі школи за погану поведінку.
13. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.
14. Часом я так наполягаю на своєму, що оточуючі втрачають терпіння.
15. Інші здаються мені щасливішими за мене.

16. Думаю, що багато людей перебільшують свої нещастя, щоб отримати співчуття і допомогу.
17. Думаю, мені сподобалася б робота, пов'язана із захистом слабких і знедолених.
18. Мене важко переконати.
19. Мені доводиться так багато піклуватися про близьких, що на себе часу часто не вистачає.
20. Я навряд чи досягну в житті чогось справді значущого.
21. Мені регулярно завдають болю люди навколо.
22. Я не злюся, коли з мене насміхаються.
23. Я вважаю, що більшість людей здатні збрехати, якщо це їм вигідно.
24. Я рідко роблю вчинки, про які потім шкодую (рідше, ніж інші).
25. Я дуже рідко сварюся з членами своєї сім'ї.
26. Я не можу відмовитися від деяких умовностей навіть заради задоволення.
27. Більшість часу я відчуваю, ніби зробив щось погане.
28. Більшість часу я відчуваюся щасливим.
29. Деякі люди так люблять командувати, що мені хочеться робити навпаки.
30. Якщо хтось порушує правила, я обурююся.
31. Я ніколи не йшов на небезпечні вчинки заради сильних вражень.
32. Я отримую більше задоволення від гри або ставок, якщо не ставлю грошей.
33. У школі мене ніколи не викликали до директора за пустощі.
34. Мої манери за столом у гостях кращі, ніж удома.
35. Я вважаю, що більшість людей швидше вчинять нечесно заради вигоди.
36. Моя поведінка значною мірою визначається правилами і звичаями оточення.

37. Я віддаю перевагу вирішенню конфліктів без застосування сили.
38. Мене обурює, коли доводиться визнавати, що мене перехитрили.
39. Мені байдуже, що про мене говорять інші.
40. Якби сьогодні проводили гладіаторські бої, я б обов'язково взяв у них участь.
41. Я вмію відмовляти людям, які просять про послугу.
42. Мені важко підтримувати розмову з малознайомими людьми.
43. Мені буває некомфортно і напружено навіть без видимої причини.
44. Терпіти біль «усім на зло» іноді навіть приємно.
45. Людина повинна мати право пити стільки, скільки хоче.
46. Якщо я в дитинстві погано поведився, мене карали.
47. Я міг би працювати з хворими або вмираючими людьми.
48. Я одразу помічаю небезпечні ситуації.
49. Я живу за планом, заснованим на обов'язку і відповідальності.
50. Іноді я не поступаюся з принципу, навіть якщо це неважливо.
51. Дітей потрібно карати, інакше з них нічого не вийде.
52. Мої батьки ніколи не карали мене фізично.
53. Обираючи між швидкістю і безпекою, я оберу безпеку.
54. Мене частіше, ніж інших, ображали в школі.
55. Люди справедливо обурюються, коли злочинець залишається без покарання.
56. У складних ситуаціях я розраховую лише на себе.
57. Я впевнений, що за зло обов'язково настане покарання.
58. Я можу добре ставитися до людей, чиї вчинки не схвалюю.
59. Я готовий пробачити грубість, якщо вона не повториться.
60. Безпечніше нікому не довіряти.
61. Іноді я проводжу вечори з малознайомими людьми.

62. Я часто потрапляю в неприємні ситуації.
63. Іноді я першим можу почати бійку.
64. Я іноді порушую правила або закон.
65. Я б не наважився стрибати з парашутом.
66. Більшості людей не подобається жертвувати своїми інтересами.
67. Я легко втрачаю терпіння.
68. Лише небезпека дозволяє мені проявити себе.
69. Мене важко розлютити.
70. Люди часто мене розчаровують.
71. Іноді здається, що труднощів занадто багато.
72. Мене важко вивести з себе.
73. Можна обійти закон, якщо формально його не порушуєш.
74. Я вживаю алкоголь помірно або не вживаю взагалі.
75. Я часто зустрічав заздрість до моїх ідей.
76. Навіть коли злюся, не лаюся.
77. Я віддаю перевагу чітким вказівкам керівника.
78. Я підтримую небезпечні, але цікаві ідеї.
79. Я рідко даю відсіч.
80. Я бажаю покарання тим, хто вчинив несправедливо.
81. Я вірю, що добро можна відплатити добром.
82. Кожна дитина знає, що добро має бути «з кулаками».
83. Я уникаю спілкування з однолітками, які мене ображають.
84. Я не втручаюся в конфлікти, навіть якщо когось ображають.
85. Шкоду алкоголю і тютюну часто перебільшують.
86. Собака, яка не слухається, заслуговує покарання.

Ключі для підрахунку первинних балів

1. Шкала соціальної бажаності відповідей

5 (так), 11 (ні), 13 (ні), 25 (так), 34 (ні), 39 (ні), 58 (так), 64 (ні), 76 (ні).

2. Агресивний тип віктимної поведінки

6 (так), 9 (так), 14 (так), 25 (ні), 26 (ні), 29 (так), 33 (ні), 34 (ні), 37 (ні), 45 (так), 50 (так), 51 (так), 55 (ні), 57 (ні), 58 (ні), 60 (так), 63 (так), 67 (так), 69 (ні), 72 (ні), 73 (так), 74 (ні), 79 (ні), 80 (так), 81 (ні), 82 (так), 86 (так).

3. Самопошкоджувальна та саморазруйнівна поведінка (активний тип)

3 (так), 4 (ні), 5 (ні), 13 (так), 23 (так), 24 (ні), 26 (ні), 27 (так), 28 (ні), 31 (ні), 32 (так), 33 (ні), 35 (так), 40 (так), 53 (ні), 62 (так), 65 (ні), 68 (так), 74 (ні), 76 (так), 78 (так).

4. Гіперсоціальна поведінка (ініціативний тип)

11 (ні), 13 (ні), 17 (так), 19 (так), 30 (так), 34 (ні), 39 (ні), 47 (так), 49 (так), 55 (так), 58 (так), 64 (так), 66 (ні), 84 (ні).

5. Залежна і безпомічна поведінка (пасивний тип)

1 (так), 2 (так), 5 (так), 16 (так), 18 (ні), 20 (так), 21 (так), 22 (ні), 36 (так), 41 (ні), 43 (так), 44 (так), 46 (так), 54 (так), 59 (так), 71 (так), 75 (так), 77 (так), 83 (так).

6. Некритичний тип поведінки

8 (ні), 9 (так), 10 (так), 15 (так), 16 (так), 31 (ні), 32 (так), 33 (ні), 38 (так), 40 (так), 42 (ні), 45 (так), 48 (ні), 56 (так), 61 (так), 65 (ні), 70 (так), 74 (ні), 85 (так).

7. Реалізована віктимність

8 (ні), 19 (так), 25 (ні), 27 (так), 28 (ні), 33 (ні), 38 (так), 43 (так), 44 (так), 46 (так), 51 (так), 52 (ні), 54 (так), 59 (так), 62 (так), 74 (ні), 76 (так), 83 (так).

АНОТАЦІЯ

У дипломній роботі досліджено психологічні особливості проявів агресивності та їх взаємозв'язок зі схильністю до віктимної поведінки особистості у контексті формування правової поведінки. Розкрито теоретичні підходи до розуміння феноменів агресії та віктимності, проаналізовано їх структуру, види та чинники формування.

У процесі емпіричного дослідження, проведеного за допомогою методики діагностики рівня агресивності Басса-Даркі та методики визначення схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової, встановлено, що у більшості респондентів переважає середній рівень агресивності, який супроводжується розвиненим почуттям провини як механізмом самоконтролю. Водночас виявлено групу осіб із високим рівнем

агресивності, що характеризується переважанням відкритих форм агресії (фізичної та вербальної).

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність статистично значущих позитивних взаємозв'язків між рівнем агресивності та окремими типами віктимної поведінки, зокрема агресивним, некритичним типами та рівнем реалізованої віктимності. Це свідчить про те, що підвищена агресивність супроводжується більшою схильністю до ризикованих і провокуючих форм поведінки.

Отримані результати підтверджують гіпотезу дослідження про те, що агресія є значущим психологічним чинником, який впливає на формування правової поведінки особистості через взаємозв'язок із віктимністю.

На основі результатів дослідження розроблено практичні рекомендації та корекційно-профілактичну програму, спрямовану на зниження рівня агресивності, розвиток саморегуляції, формування конструктивних форм поведінки та підвищення рівня соціальної адаптації.

Ключові слова: агресивність, віктимна поведінка, правова поведінка, респонденти, особистість, девіантна поведінка, психодіагностика, кореляційний аналіз, психологічні чинники, емоції, самоконтроль, міжособистісна взаємодія, профілактика агресії, психокорекція.

ABSTRACT

The diploma thesis examines the psychological features of aggressiveness and their relationship with the tendency toward victim behavior in the context of the formation of lawful behavior. Theoretical approaches to understanding the phenomena of aggression and victimity are analyzed, including their structure, types, and determining factors.

In the course of the empirical study, conducted using the Bass–Darki Aggression Questionnaire and O. O. Andronnikova's method for assessing the tendency

toward victim behavior, it was found that the majority of respondents demonstrate a moderate level of aggressiveness, accompanied by a well-developed sense of guilt as a mechanism of self-control. At the same time, a group with a high level of aggressiveness was identified, characterized by the predominance of open forms of aggression (physical and verbal).

The results of the correlation analysis revealed statistically significant positive relationships between the level of aggressiveness and certain types of victim behavior, particularly aggressive and non-critical types, as well as the level of realized victimity. This indicates that increased aggressiveness is associated with a higher tendency toward risky and provocative behavior patterns.

The obtained results confirm the research hypothesis that aggression is a significant psychological factor influencing the formation of lawful behavior through its relationship with victimity.

Based on the research findings, practical recommendations and a corrective-preventive program were developed, aimed at reducing the level of aggressiveness, enhancing self-regulation, promoting constructive behavior patterns, and improving social adaptation.

Keywords: aggression, victim behavior, legal behavior, respondents, personality, deviant behavior, psychodiagnostics, correlation analysis, psychological factors, emotions, self-control, interpersonal interaction, aggression prevention, psychocorrection.